

УДК 340.12

«ВИКЛАД СУТІ ЗАКОНІВ ОСМАНСЬКОЇ ДИНАСТІЇ» ХЮСЕЙНА ХЕЗАРФЕНА

Кащенко С. Г., Лотаков А. О.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна

«Виклад суті законів Османської династії» – один з творів відомого турецького автора другої половини XVII століття. Він є важливим джерелом історії права середньовічної Туреччини, дає конкретне уявлення про це право, свідчить про його особливості та тенденції розвитку, про співвідношення в ньому шаріату і державного законодавства.

Ключові слова: іслам, шаріат, султан, диван, фетва, вакуфи, харадж.

«Виклад суті законів Османської династії» – це один з творів відомого турецького автора другої половини XVII століття. Він належав до стану улемів, тобто мусульманського духовництва, у виданні якого в середньовічній Турецькій державі були право, суд і освіта. Хюсейн був близький до придворних кіл, брав участь у різних державних акціях, у військових кампаніях і був доволі освіченою людиною. Тому й отримав прізвисько Хезарфен, що по-турецьки означає «знавець», «ерудит». Мав він і деяке відношення до нашої країни, південна частина якої в роки його життя входила до складу Турецької Імперії. У 1675 р. брав участь в облозі турками Львова, а в 1683 р. – Чигирин.

Відомості про Хюсейна Хезарфена, що наводяться в турецьких історичних джерелах і про нього особисто, і про його службу і творчу діяльність, доволі обмежені. Про себе у власних творах автор майже жодної інформації не наводить. Проте в донесеннях і мемуарах іноземних, перш за все французьких дипломатів, акредитованих у Стамбулі в 60-80 роках XVII століття, про нього міститься певна інформація [1].

Перу цього автора належать два історичні трактати – «Очищення історії правителів» і «Дивні події». У них наводиться запозичений ним з різних більш давніх турецьких джерел конкретно-історичний матеріал, у тому числі і легендарного характеру, з історії турецької династії Османів.

Менш відомий третій твір історико-правового характеру Хюсейна Хезарфена – «Виклад суті законів Османської династії». Тож, дослідження зазначеного твору є актуальним завданням науки історії права, спроба якого (дослідження) і є метою даної статті.

«Викладом» у середньовічній Туреччині називали письмові доповіді, які великі візирі подавали султанам. Зазвичай у них викладалися основні засади питань, що обговорювались на засіданнях державної ради, і прийняті за ними рішення, які подавались на затвердження монарха.

Хюсейн Хезарфен, хоч і не був великим візиром, але був людиною, добре обізнаною у веденні державних справ. Його третій твір також передбачався для доповіді султанові Мехмеду IV (1648-1687 рр.)

«Виклад суті законів Османської династії» зберігся в нечисленних рукописних копіях. Три з них містяться за межами сучасної Туреччини.

Галлан А., секретар французького посольства в Туреччині, у 1686 р. зробив латинськими буквами копію цього трактату, яка нині зберігається в Національній бібліотеці Франції [2, с. 236]; венеціанський посол у Туреччині Д. Донадо придбав копію рукопису цього твору в 1683 році і переклав деякі місця з нього італійською мовою. Нині цей рукопис міститься в бібліотеці Марсиліна у Венеції [3, с. 103].

Одна з копій була придбана Толстим П., при перебуванні його на початку XVII століття послом Росії в Туреччині. Нині вона зберігається в Рукописному відділі Азіатського архіву Санкт-Петербурзького відділення Інституту сходознавства Російської академії наук [4].

Не раз робилися спроби перекладу «Викладів суті законів династії Османа» на європейські мови. Проте вони до цього часу не реалізовані.

Орешкова С. Ф. переклала російською мовою й опублікувала 2 глави цього твору – «Про закони кримських ханів, закони найяснішого походу і султанські закони» і «Роз'яснення законів про благородні улеми і правила видачі бератів (султанських указів)» [2, с. 265-289].

Цей твір складається з 13 тематичних розділів. У них виділені підрозділи, що містять відомості про регулювання окремих видів правовідносин у середньовічній Туреччині. Серед них – «Улеми», «Про закони, що стосуються шейх-уль-іслама», «Закон про обов'язки», «Закон про кадїаськерів», «Закон про фетви» (про юридичні постанови, винесені на підставі шариату уповноваженими на це мусульманськими духовними особами), «Закон про ієрархічний порядок», «Закон про вчителів султана», «Платня кадїаськерів», «Розповідь» (про порядок призначення на посаду улемів), «Гідність» (улемів), «Покарання», «Закон про правила складання бератів і розпоряджень» і так далі.

На сторінках 126а-129б Санкт-Петербурзького рукопису розміщені як складова частина твору витяги з канун-наме (зведень законів) султана Мехмеда II Фатїха, які, за справедливим твердженням автора, стали основою всього середньовічного турецького законодавства.

При роботі над своїм трактатом Хюсейн Хезарфен використовував канун-наме, що виникали в Османській імперії під час правління не лише Мехмеда II Фатїха (1444-1446, 1451-1481), але й султанів Селіма I Явуза (1512-1520) і Сулеймана I Кануні (1520-1566), а також інші турецькі середньовічні нормативні матеріали.

Автор так про це пише на початку свого твору (арк. 2а, 2 б): «Я запозичував з канун-наме і історій, зі старих і нових дедотерів (нормативно-правових актів з фінансових питань) канфцелярії найяснішого дивана, відомості про чинні закони дивана, що діють... та інші османські закони, зібравши все це і поєднавши воєдино, резюмував все в цій книзі і дав їй назву «Виклад суті законів Османської династії» [2, с. 238]. Використовував Хюсейн Хезарфен і матеріали, запозичені ним з праць інших середньовічних турецьких авторів.

У творі містяться чималі за обсягом та цікаві за змістом відомості про законодавчу і законозастосувальну діяльність султанів, дивана, великих візирів та інших вищих посадових осіб, а також про нормативне регулювання окремих видів право-

відносин, у тому числі державного устрою середньовічної Туреччини, її адміністративного поділу, структури і повноважень центральних і місцевих органів управління, державних доходів і витрат, соціальної структури населення, організації збройних сил, обов'язків різних придворних службовців і так далі. Чималу увагу автор приділив викладу правових основ регулювання оподаткування. Вказується, що воно регламентувалося не лише нормами шаріату, але й державними законодавчими постановами, що виходили за межі мусульманського права.

Авторами, що вивчають історію середньовічної Туреччини, «Виклад суті законів Османської династії» використовується поки що недостатньо. Окремі матеріали конкретного історичного і правового характеру, запозичені з нього, використовували у своїх працях лише деякі турецькі й арабські історики. Це можна сказати про «Загальну історію держави Османа» Сертоглу М. [5] «Історію імперії Османа» Узунгарсилі І. [6] «Історію Османів» Оргук-ібн-Адїла [7].

Недостатньо використовують третій твір Хюсейна Хезарфена і автори, що вивчають історію права середньовічної Туреччини [8]. У Росії окремі відомості історико-правового характеру з цього твору використовувалися в публікаціях Смирнова В. Д. [9], Тверітінової А. С. [10] і Петросяна І. Е. [11].

«Виклад суті законів османської династії» як об'єкт самостійного вивчення теж ще мало використаний. Лише німець Вурм Х. у 1971 р. опублікував книгу «Османський історик Хюсейн б. Джафер, на прізвище Хезарфен, про стамбульське суспільство другої половини XVII століття [3]. Проте в ній порівняно мало йдеться про самого Хюсейна і його історико-правовий твір, а в основному про стамбульські придворні кола другої половини XVII століття. Порівняно недавно з'явилася стаття Орешкової С. Ф., у якій коротко, значною мірою у вигляді анотації, характеризуються всі три твори Хюсейна Хезарфена. У статті обґрунтовано говориться про те, що його історико-правовий трактат є важливим джерелом для вивчення законодавства і соціально-політичної структури середньовічної Туреччини [2, с. 228-256].

«Виклад суті законів Османської династії» мав певну політичну спрямованість, на яку звернув увагу ще тогочасний французький посол у Стамбулі де Нуанжель. Він характеризував його автора як «практично мислячого, науково обдарованого незвичайного османа, який дивиться на Європу з відомим захопленням і дивиться на стан своєї країни з повною меланхолією і безнадійністю» [3, с.131-132].

Дійсно, хоч Орешкова С. Ф. з цим і не згодна [2, с. 236], Хюсейн Хезарфен виявляв зацікавлення до державного будівництва у західноєвропейських країнах, порівнював з ними з цього погляду Османську імперію, а висновки з цього порівняння робив не на користь Османії [3, с. 129-130]. Проте автор виступав не стільки за використання в Туреччині досягнень західно-європейського державного будівництва, скільки за зміцнення турецької державності за рахунок використання її внутрішніх ресурсів – шляхом подолання беззаконня і корупції в діяльності державного апарату, зміни його кадрового потенціалу.

Хюсейна Хезарфена дуже хвилював поганий, з його точки зору, стан державного управління в сучасній йому Туреччині. Відповідальність за це він покладав на Мехмеда IV і на його найближчих попередників на султанському троні. «Падишах (як абсолютний монарх), – підкреслював він, – відповідальний за всі справи у дер-

жаві. Він не може позбавитись відповідальності, кажучи, що цю справу він комусь доручив. Падишахові необхідно знаходити кращих помічників. Несправедливим ніколи не давати посад. У руки гнобителів віддавати реайю (селян) рівнозначно тому, що вовків впускати до отари « [2, с. 288]. Основна спрямованість зазначеного твору – заклик до влади, до додержання державних законів, які, на відміну від попередніх часів, «забуті і перестали діяти» [2, с. 252].

Твір Хюсейна Хезарфена мав не лише політичну й державно-правову спрямованість, але й точного адресата – султана Мехмеда IV, на прізвисько Авдіси (Мисливець), що царював тоді. Це був дуже легковажний турецький монарх, який майже весь свій час присвячував розвагам, організації свят, полюванню, музиці, живопису, поезії, історії, перебудові і прикрашанню. А безконтрольне управління державою султан передав особам, які довели її до катастрофічного стану.

Це викликало в Хюсейна Хезарфена неприйняття і засудження. Своім твором він прагнув «перевиховати» Мехмеда IV, спонукати його до законодавчої і застосувальної діяльності, до активної участі в управлінні державою і до постійного контролю за діяльністю державного апарату, до боротьби проти беззаконня, свавілля і корупції.

Важливе значення для ефективної роботи державного апарату мало, на думку автора, комплектування його, особливо його верхньої частини, гідними людьми – лише за їх діловими якостями, а не з інших причин.

Головну роль в державі Хюсейн відводив монархові. Саме цим він пояснював ефективне функціонування державного апарату в Османії і її здобутки на зовнішньополітичній арені в середині XV – середині XVI століть. «Під час колишніх, – писав він зі схваленням (арк. 80а його трактату), – тепер загиблих османських величностей – султана Мехмеда, султана Селіма, султана Сулеймана, та буде над ними милість Аллаха, велич високого султанського престолу великої султанської династії Османів була подібною до сяяння сонця на небесах. І дійсна причина цього в тому, що в той час при султанському дворі знаходилися лише гідні люди, що володіли талантом, мали пошану, добродішність і мудрість. Це був час спокою і безпеки, коли неосвічених не було і посади розподілялися по заслугі» [2, с. 277]. Хусейн Хезарфен прагнув переконати Мехмеда IV у тому, що для нього найбільш гідним для наслідування султаном минулого був Селім I:

«І якщо поглянути з точки зору справедливості, то не було серед монархів благословенного османського роду настільки блискучого падишаха, як згаданий вище падишах Селім Хан. Ця гідна особа була всім відома, як втілення моральності та доброзичливості, як охоронець загальної мудрості, володар прекрасної зовнішності і чудового красномовства, досконалий знавець чудових персидських, турецьких і арабських віршів». Цими особистими якостями Селіма I, багато з яких були притаманні Мехмеду IV, достоїнства Селіма I не обмежувалися. Велике позитивне значення мали його інші особисті якості, які сприятливо позначалися на стані державних справ.

«Він більше, – підкреслював в своєму творі Хюсейн Хезарфен [арк. 81а], – прагнув звільнити від горя простих людей, ніж опанувати весь світ. На всіх вищих державних посадах при ньому були люди справедливі і гідні своїх рангів. Відносно ни-

жчих, підлих і недостойних людей разом з доброзичливістю він висловлював суворість. Жодною службою він не нехтував. З неосвіченими багатіями він соромився мати розмови, був великославним і мудрим падишахом» [2, с. 278].

Звичайно, автор твору дуже ідеалізував Селіма I: він приписав цьому монархові і ті риси, які йому були невласиві. Зокрема його твердження про те, що цей султан «більше прагнув звільнити від горя простих людей, ніж опанувати весь світ», не відповідає дійсності. При ньому агресія держави османів проти сусідів і не лише проти них досягла свого апогею. Він завоював і ввів до складу Туреччини всі арабські країни, що існували тоді на Близькому Сході, в Месопотамії, на Аравійському півострові і в північній Африці. Селім I не випадково отримав прізвисько Явуз, тобто Грізний. Він силою захопив султанський престол, поваливши з нього свого батька Баязіда II. Після цього за його наказом і при його особистій участі було закатовано 18 його рідних братів, у яких він бачив можливих претендентів на султанський престол. Загальновідомо, що цей султан відрізнявся винятковою релігійною нетерпимістю, причому не лише до не-мусульман. У 1513 році він наказав повбивати у своїй державі мусульман-шиїтів чоловічої статі у віці від 7 до 70 років, що й було під контролем султана в основному виконано. У 1515 році на засіданні дивана у присутності шанованого ним муфтія султан наказав великому візиреві винищити всіх тих християн, які відмовляються прийняти іслам.

Ні муфтії, ні великий візир не наважилися заперечувати, але таємно порадили грецькому патріархові зустрітися з султаном. Під час аудієнції патріарх нагадав Селіму I, що його дід султан Мехмед II Фатіх після завоювання Константинополя дав урочисте зобов'язання – гарантію своїм підлеглим християнам не гнобити їх. Це нагадування мало позитивний вплив на султана і його наказ про винищення християн не був здійснений [12, с.119]. Проте державний апарат при ньому діяв ефективно, казнокрадство і свавілля чиновників, дійсно, були мало поширені, бо за це у будь-який момент можна було втратити голову. Під час його правління з'явився і новий, точніше помітно оновлений канун-наме, що законодавчо закріплював і доповнював регламентацію шаріатом кримінальних і цивільних правовідносин.

У своєму творі Хюсейн Хезарфен дав Мехмеду IV і деякі конкретні рекомендації щодо того, що йому необхідно зробити, аби державні справи, управління державою покращилися. Для цього він рекомендував султанові, перш за все, чітко розмежовувати функцію органів управління і їх посадових осіб, добитися дотримання ними суворої фінансової дисципліни, здійснювати постійний контроль над усіма сферами державного життя, над державними доходами і витратами і навіть за цінами на ринках [2, с. 255].

Аби закони дотримувалися, а держава процвітала Хюсейн Хезарфен також радив Мехмеду IV «хоча один раз на тиждень запрошувати для бесід мудрих і безкорисливих, особливо тих, хто не прагне до посад, знає історичну науку..., не ображатися на їх слова..., не слухати пліток про них» [2, с. 254].

Султану також пропонувалося здійснювати постійний негласний контроль за діяльністю всіх державних і релігійних органів і їх керівників, за всіма підданими, але незвичайними методами. «Падишахам – вказував автор у своєму історико-правовому творі [арк. 77б], – необхідно знати, використовуючи для цього таємних

лазутчиків, все про справи візирів, улемів, емірів і всіх придворних службовців і мешканців держави, про те, що самі вони про себе знають. І якщо так буде, то в серці кожного буде панувати страх, що змусить його утримуватися від поганих справ» [2, с. 273]. За зловживання і порушення законів Хюсейн Хезарфен рекомендував Мехмеду IV, за прикладом своїх видатних попередників – султанів, суворо, аж до страти, карати всяку посадову особу: «Якщо вона здійснювала несправедливість [арк. 43б], з нею (раніше) розправлялися, і це було гарним прикладом для інших» [2, с. 247].

Багато що в стані управління державою, на думку автора твору, залежало від ефективної діяльності великого візира, що стояв на чолі державного апарату. З цієї точки зору, він дуже критично оцінював діяльність великого везира Кара Мустафи (1676-1683) і рекомендував Мехмеду IV призначити своїм великим візиром іншу, більш гідну для цієї посади людину, яка б працювала так, як Пірі Мехмед-паша, великий візир Селіма I і Сулеймана I. Одночасно Мехмеду IV пропонувалося контролювати його діяльність. «У (султанів), – писав Хусейн Хезарфен (арк. 81а), – була повна довіра до нього, коли той видавав розпорядження султанату і халіфату у справах віри і світу. Покійний великий візир кожного разу до опівночі радився і не спав, вивчаючи відомості про те, що відбувається в Османській імперії, знаходячи користь для мусульманських справ.

Відносно цього султани таким чином проявляли увагу: часто, 2-3 рази за ніч, палацові сторожі під якимось приводом заходили подивитися, чи займається паша мусульманськими справами. Коли ж наставало наступне засідання султанського дивану зранку, у високій присутності він розповідав про всі ті важливі справи, які готував уночі. Він не мирився з проявами в мусульманських країнах, що входили до складу Османської імперії, будь-яких утисків і кривди» [2, с. 278].

Вину за те, що державна система в Туреччині перестала ефективно діяти, що процвітало беззаконня, Хусейн Хезарфен покладав не лише на Мехмеда IV, що усунувся від державних справ, але й на нашу співвітчизницю Настю Лісовську, відому під ім'ям Роксолана – улюблену дружину Сулеймана I. Він звинувачував її в тому, що внаслідок її інтриг, направлених на те, аби зробив подальшому свого сина Селіма султаном, старший син Сулеймана I, Мустафа був безпідставно звинувачений у зраді і страчений. «Несподівано жіноча хитрість Роксолани і омана великого візира Рустем-паші, – вказував автор твору, – ввели в омани володаря Сулеймана I і спонукали його вбити сина. Був усунений шах-заде Мустафа, за всіма своїми якостями гідний бути в майбутньому султаном» [2, с. 279].

Син Роксолани дійсно після смерті Сулеймана I став султаном під ім'ям Селіма II (1568-1574). Діяльність його Хюсейн Хезарфен (і не лише він) оцінював повністю негативно: «Загальна думка всього народу така, – вважає він [арк. 81а], – що саме з цього часу порядок, що існував раніше, став порушуватися. Із пануванням неприборканого Селімо II, сина володаря Сулеймана I, псування, озлоблення сердець, насильства багаточисельних людей стали явними» [2, с. 279].

Іслам мав виняткове становище в державному управлінні, правовому регулюванні і повсякденному житті підданих султана в державі Османа. Тому Хюсейн Хезарфен не міг обійти мовчанням питання про взаємовідношення ісламу і держави,

світської і духовної влади в ньому. Він рекомендував Мехмеду IV як абсолютному монархові для зміцнення турецької державності, використовувати і ту, і іншу. «Іслам, – підкреслював він, – стовбур, а держава є подібною до його гілок. Шейх-уль-іслам – лише голова ісламу, великий візир – лише голова держави, а щасливий падишах – голова їх обох» [2, с. 281]. Для подолання беззаконня і свавілля з боку чиновників Хюсейн Хезарфен рекомендував султанові позбавити їх можливості самостійного тлумачення шаріату і законів. Право на це він визнавав лише за шейх-уль-ісламом за допомогою видавання ним фетв (спеціальних грамот). Тому Хюсейн Хезарфен закликав шейх-уль-ісламу, свого сучасника, активно тлумачити за допомогою видання фетв приписи шаріату і законів.

У середньовічній Туреччині більшість фетв шейх-уль-ісламом видавалися щодо конкретних запитів, пов'язаних з релігійними, комерційними і податковими справами, підданих султана і посадових осіб. У багатьох з них йшла мова про врегулювання земельних суперечок та питань землекористування.

Особливо був відомий активним тлумаченням положень шаріату і законодавства із земельних справ Абуссууд-ефенді – шейх-уль-іслам при Сулеймані I, успадкувати приклад якого Хезарфен закликав діючого шейх-уль-іслама. «У зв'язку з потребами народу і деякими іншими обставинами, – повідомляв Хюсейн, – на його розгляд надавалось багато запитів із земельних справ, на які він давав тлумачення шаріату і законів дуже оперативно. До нього було стільки звернень про фетви, – писав автор твору (арк. 92б), – що він починав писати відповіді після вранішнього намазу, а закінчував і оголошував після вечірнього азана (молитви). Один раз він дав 1412 фетв [2, с. 284].

Причиною численних суперечок і лихварства в питаннях землекористування було те, що в середньовічній Туреччині правовий статус земель і земельного користування був певною мірою інший, ніж у країнах класичного мусульманства (арабських). Він значною мірою йшов у розбід з постановами шаріату. Якщо в мусульманському праві землі ділилися на харадж і десятину, то в Османії під час її завоювань захоплені землі не були поділені як військовий здобуток, а були включені до розряду державних, які могли здаватися лише в оренду землекористувачам.

Хюсейн Хезарфен вказує на те, що у фетвах необхідно роз'яснювати, з якої причини продаж землі і придбання її селянами, що господарювали на них, неможливі, незважаючи на те, що це і абсолютно не відповідає священному шаріату [2, з 249]. Як приклад автор наводить слова з фетви шейх-уль-іслама Кемаль-заде, які роз'яснювали за запитом одного з власників тімаров (земельних пожалувань за військову службу), чому ж не дозволяється продаж землі: «Власник тімару, продавши право користування землею землеробові, отримує право на звичайні податки і податки, визначені шаріатом. Оскільки ані власник тімара, ані той, хто користується частиною його землі (раїят), не є власником землі, тому ні її продаж, ні дарування, ні відмова у вакф (для церковних і добродійних потреб) не дозволені» [2, с. 249].

Викладене дає підстави для висновку про те, що «Виклад суті законів Османської династії» є важливим джерелом з історії права середньовічної Туреччини. Вивчення його дозволяє мати більш конкретне уявлення про це право, виявити його

особливості і тенденції розвитку, а також вирішити питання про співвідношення в ньому шариату і державного законодавства.

Список літератури

1. La Croix. Memoires du sieur de la Croix contenant deperses Relations tres curieuse de E'Emperi ottoman. – Paris. – 1684; Callfyl pendent son sesour a Constantinople. – Paris, 1881.
2. Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структура. – М. : Наука, 1990. – 354 с.
3. Wurm H. Der asmanische historiker Huseyn b. Ca'fer, genant Hezarfenn und die Ystanbuler Gefte der 17 / H. Wurm. – Sahrhundest. – Freiburg im Breisgau, 1971. – 245 p.
4. Изложение сути законов Османской династии Хюсейна Хезарфена // Рукописный отдел Санкт-Петербургского отделения Института востоковедения наук «Русский академик». – Шифр Д 217.
5. M. Ceraz Ve M. Sertoglu. Mufassal Osmandi tarihi / M. Ceraz. – Ystanbul, 1968. – 423 p.
6. Uzungarsili Y. Osmanh tarihi / Y. Uzungarsili. – С. I-IV. – Ankara, 1951 – 1964. – 245 p.
7. Oruc ibn Adie.tevarih Al – I Osman . – Fr. Balinge . – Hannover, 1925. – 475 p.
8. Barkan O. L. 1070-1071 (1660-1661) tarihli osmanli butcesi ve bir mukoyese / O. L. Barkan – Yk – tibat fanultes mecmu-ast . – 1956. – № 17. – P. 124-130.
9. Смирнов В. Д. Кучубей Гомюрджанский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции / В. Д. Смирнов. – Санкт-Петербург, 1983. – 155 с.
10. Тверитинова А. С. Социальные основы турецких дидактических политико-экономических трактатов XVI-XVIII в. / А. С. Тверитинова – М. : Издательство АН СССР, 1960. – 525 с.
11. Петросян И. Е. Турецкий источник труда Марсиубу u Stato militare dell imperio Ottomanno / И Е. Петросян// Тюркологический сборник. – М. : Наука, 1985. – С. 15-35.
12. Акад. Агатангел Кримський. Історія Теруччини. – К. : Друкарня Української академії наук, 1924. – 424 с.

Кащенко С. Г., Лотаков А. А. «Изложение сути законов Османской династии» Хусейна Хезарфена / С. Г. Кащенко, А. А. Лотаков // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 11-18.

«Изложение сути законов Османской династии» – одно из сочинений известного турецкого автора второй половины XVII века. Оно является важным источником истории права средневековой Турции, дает конкретное представление об этом праве, свидетельствует об его особенностях и тенденциях развития, о соотношении в нем шариата и государственного законодательства.

Ключевые слова: ислам, шариат, султан, диван, фетва, вакуф, харадж.

Kashenko S., Lotakov A. «The Statement of fact the laws of the Ottoman dynasty» by the Husein Khezarthan / S. Kashenko, A. Lotakov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 1. 2010. – P. 11-18.

«Statement of fact the laws of the Ottoman dynasty» – one of the works of famous Turkish author of the second half of the seventeenth century. It is an important source of medieval history of law in Turkey, gives a concrete idea of this law, evidence of its features and development trends, the ratio of the Shariah and its state law.

Keywords: Islam, Sharia, Sultan, divan, fatwa, Waqf, the tribute.

Надійшла до редакції 06.04.2010 р.